

חלק גדול יניח לאפיקומן

הרב אפרים פישל אסטער

ר"מ בישיבה

בהגש"פ עם לקוטי טעמים וכו' בפסקא "חלק גדול יניח לאפיקומן" כתב הרבי: "כי הוא מצוה חשובה שהוא לנו במקום הפסח (מהרי"ל ב"ח)". עכ"ל לק לענינינו.

ויש לעיין:

(א) הלשון שנקט הרבי "כי הוא מצוה חשובה שהוא לנו במקום הפסח" לא מצאתי בשום מקום מלבד בשו"ע אדה"ז ס' תעג סל"ה (ולכ' עד"ז הוא כוונת הט"ז, עי' לקמן), ולכאו' מעתיק הרבי כאן לשון אדה"ז, וא"כ מדוע לא ציין אליו?

(ב) במהרי"ל שציין הרבי, אם כי באמת הוא המקור למנהג זה דחלק הגדול מניח לאפיקומן, וכמ"ש (בסדר הגדה) "ואת החלק הגדול שיעלה בבציעת המצה בידו יניח לאפיקומן" - אמנם לא כתב שום טעם לדבר, וא"כ מדוע מציין אליו כמקום לטעם זה? (ומה שהביא בב"ח משמו טעם "משום חיבוב מצוה", לא כ' זה כטעם למנהג זה, אלא כתבו להלן בהגדה כטעם מדוע אוכלין ב' כזיתים לאפיקומן, עיי"ש בדבריו).

(ג) הב"ח שציין הרבי אליו לא הזכיר כלל הטעם שהובא כאן, אלא כתב טעם אחר: "ונראה דהטעם הוא משום דראוי להחמיר לאכול אפיקומן שני זיתים ע"פ פרשב"ם א' זכר לפסח וא' זכר למצה הנאכלת עם הפסח כמשי"ת לקמן ברסתע"ז לכך הצריכו ליקח חלק הגדול" - וא"כ מדוע מציין אליו כמקור להטעם שהובא כאן?

ואולי י"ל בזה, דבאמת עיקר הציון להמהרי"ל וב"ח הוא על עצם הדין דחלק גדול יניח לאפיקומן, דהמהרי"ל הוא מקור הראשון לזה, והב"ח מבאר דבריו. אבל י"ל דמציין הרבי אליהם אחר שמעתיק הטעם כמו שמופיע בשו"ע אדה"ז, כי טעם זה מתאים דוקא לפי מה שמבואר במהרי"ל וב"ח כדלהלן.

ולעיר דמצינו עוד עד"ז בדברי הרבי בהגדה שמעתיק ל' אדה"ז, ומציין לראשונים או פוסקים שקדמו לאדה"ז, הגם שלא נמצא בדבריהם כלשון זה. דוגמא לדבר, בתחילת ההגדה בענין שבת הגדול כתב הרבי:

"בשבת הגדול אחר מנחה אומרים עבדים היינו עד לכפר על כל עונותינו, לפי שאז היתה התחלת הגאולה והנסים (שו"ע ס"ס ת"ל)". עכ"ל"ק. והרי ידוע דטעם זה "לפי שאז היתה התחלת הגאולה והנסים" הוא ל' אדה"ז ואינו מופיע בשו"ע (ועי' בארוכה לקו"ש חל"ז שבת הגדול), ומ"מ לא ציין הרבי להדיא לשו"ע אדה"ז. וי"ל כנ"ל דעיקר הציון להשו"ע הוא על עצם הדין שאומרים עבדים היינו, אבל מ"מ המתין לציין לשו"ע עד אחר שהעתיק כאן טעם אדה"ז, כי טעם זה יסודו (או - הוא בהתאם) למ"ש בשו"ע שם. ואכ"מ להאריך בהסבר הדבר (ועי' במגדל אור ח"ח). וכן בעוד מקומות בהגדה.

ובענינינו י"ל, דהנה מצינו עוד מקור קדום למנהג זה בשו"ת מהרש"ל (ספ"ח) שכתב: "וחלק הגדול יטמין וזהו שאומר (בהחרוז שבתחילת התשובה שם) לחציה יעשה טמון, כלומר שלא יקח פחות מחציה דהיינו חלק הקטן וכן פסק מהרי"ל". עכ"ל. והנה אף שגם המהרש"ל כתב "וחלק הגדול יטמין", אבל בהמשך דבריו מפרש "שלא יקח פחות מחציה דהיינו חלק הקטן", ומבואר דעיקר המנהג הוא שלא להטמין לאפיקומן חלק הקטן, אבל אין שום ענין להטמין חלק הגדול, אלא דממילא אם אינו נוטל חלק הקטן נשאר עם חלק הגדול.

ועפ"ז מובן בפשטות דטעם אדה"ז "כי הוא מצוה חשובה" אינו מתאים לדברי המהרש"ל (וכפי שהבין דברי המהרי"ל), שלא יטמין פחות מחציה, שהרי מובן דטעם זה הוא הסבר לזה שנוהגין להניח חלק הגדול (או בל' אדה"ז רוב המצה), שהוא מצד החשיבות שבמצות אפיקומן. וי"ל דלכן ציין הרבי להמהרי"ל שכתב שיניח חלק הגדול לאפיקומן, אחר שהביא טעם זה.

(ויש לעיין בל' הט"ז (סק"ט) "כתב במהרי"ל חלק הגדול יקח לאפיקומן ולא פחות מחציה דהיינו חלק הקטן, ויש לתת טעם לזה לפי שאותו החצי של אפיקומן הוא עיקר המצוה שיאכל באחרונה", דלכ' משמע בלשונו שהעיקר שלא יקח חלק הקטן, אבל מאידך כתב דהוא משום שהוא עיקר המצוה, דמתאים טעם זה יותר להמנהג שיקח חלק גדול. ויש לפרש כוונתו, דעיקר המנהג הוא שיהא חלק גדול וכמו שמקדים בדבריו, ואח"כ מוסיף עוד דלכל הפחות לא יקח חלק קטן, והטעם לכל זה הוא כיון שהוא עיקר המצוה, דלכן העיקר שיהא חלק גדול, ולכה"פ לא יהא חלק קטן לעיקר המצוה. אמנם אדה"ז ששינה

בלשונו וכתב שהוא מצוה חשובה, כתב רק שיקח רוב המצה למצוה החשובה, ולא הזכיר כלל ולא פחות מחציה. ודו"ק).

ועד"ז ציין להב"ח דגם מדבריו מובן שהבין דברי המהרי"ל כפשוטו שיניח חלק גדול, דזה מובן ממ"ש הב"ח שהוא כדי שיספיק לב' כזיתים, דע"ז מתאים לומר שלכן יניח חלק הגדול שיספיק לב' כזיתים, ולא שלא יטמין פחות מחצי', דאיך זה שייך לב' כזיתים? וזה דלא כהמהרש"ל שכתב שעיקר המנהג שלא יטמין חלק הקטן.

ואולי יש להוסיף עוד באו"א, דמל' המהרי"ל "ואת החלק הגדול . . יניח לאפיקומן", וכן בהטעם הנ"ל שכתב הב"ח, מובן שיסוד המנהג להניח חלק הגדול הוא לצורך האפיקומן, אבל מצד (אופן) הטמנת המצה עצמה אין נ"מ אם הוא חלק גדול או קטן. משא"כ המהרש"ל לא הזכיר בתוך דבריו כאן שהוא לצורך האפיקומן, אלא כתב סתם שלא יטמין פחות מחצי', ומשמע דכוונתו שמצד ההטמנה עצמה צריך שיטמין לא פחות מחצי'.

(ואולי טעם הדבר, כדי שלא יאבד או ישכח מחלק הטמון במשך כל ליל הסדר. ובפרט דהמהרש"ל שם כתב "ראוי לכורכה במטפחת ידים ולהניח בין כרים וכסתות", משא"כ במהרי"ל שלא הזכירו כלל. ולהעיר עד"ז מסי' יעבץ, שגם הוא כתב להניחו בין כר וכסת, ואח"כ מוסיף "ויהא קצת המפה הכרוכה עליו יוצאה וגלוי' לפניו למען יזכור ולא ישכח לאכול האפיקומן בגמר הסעודה". ואם נכון, מובן מ"ש שהעיקר שלא יהא קטן פחות מחצי', דאז בקל אפשר שיאבד במשך הלילה. איך שיהי', משמע מדבריו שהעיקר לגבי ההטמנה שלא יטמין חלק הקטן).

וא"כ י"ל דגם מטעם זה מציין כאן הרבי להמהרי"ל וב"ח, כיון שמדבריהם מובן דמניח חלק גדול לצורך האפיקומן, ולא מצד ההטמנה, וזה בהתאם לטעם אדה"ז "כי הוא מצוה חשובה שהוא לנו במקום הפסח".

זכר למשארותם צרורות בשמלותם

בפיסקא הנ"ל ממשיך הרבי: "ונוהגין לכרכו במפה (ראה זח"ב קנח, ב. טושו"ע סתע"ג) זכר למשארותם צרורות בשמלותם (ראה רוקח, ב"י)

ולהניחו בין הכרים (המנהיג) שלא יבא לאכלו בתוך הסעודה (סי' יעבץ).
עכלה"ק.

והנה הרוקח שציין הרבי על טעם המנהג לכרכו במפה, זכר
למשארותם וכו' - הגם שטעם זה מובא בכמה ראשונים - כן מצויין בב"י,
ב"ח ועוד פוסקים בסי' תעג. אבל מה שיש לעיין, מדוע ציין הרבי גם
להב"י, והרי דברי הרוקח מובאים בהטור שם, והב"י לכ' אינו מוסיף
כלום, רק מצייין המקור - "כ"כ הרוקח"?

ואולי י"ל בהקדם, דבאמת צ"ע, מדוע ציין הב"י דוקא להרוקח כמקור
למנהג זה, בשעה שכתבו כן עוד כמה ראשונים (כדלקמן בפרטיות)? וי"ל
דזה גופא כוונת הרבי במה שציין להרוקח וב"י (והוסיף בציון זה
"ראה"), דמזה שהגם שמנהג זה הובא בכמה ראשונים בחר הב"י לציין
דוקא להרוקח, מובן דס"ל דמקור (העיקרי) להמנהג הוא הרוקח, ואין
דברי שאר הראשונים דומין לדבריו.

וי"ל בהסבר הדבר, בהקדם דבשו"ע אדה"ז סי' תעג סל"ה כתב
"ונוהגין להצניעו תחת המפה זכר למשארותם צרורות בשמלותם ויש
שכורכין אותו במטפחת ומשימין על שכמם זכר ליציאת מצרים". עכ"ל.
והנה המקור להמנהג "ויש כו' ומשימין על שכמם" הוא (כמצוין על גליון
שו"ע אדה"ז) בשו"ת מהרש"ל הנ"ל שכתב "אחר האכילה יוציא מטמון
דהיינו אפיקומן כמו שהוא כרוך במפה וישלשל לאחוריו וילך בבית כמו
ד' אמות ויאמר כך היו אבותינו הולכין עם משארותם צרורות
בשמלותיהם".

והנה אדה"ז מדייק לחלק בלשונו, דלגבי המנהג להצניעו תחת המפה
כתב שהוא זכר למשארותם וכו', משא"כ לגבי המנהג שמשימין על
שכמם כתב שהוא זכר ליציאת מצרים. וכ"כ המג"א לגבי מנהג זה. אבל
בדבריו אין הכרח שכוונתו לחלק בטעמיהם של מנהגים אלו, דאפשר
דכוונתו דב' מנהגים אלו טעמם משום זכר ליציאת מצרים. (ועי' בפמ"ג
דמשמע מלשונו דב' מנהגים אלו טעמם משום זכר למשארותם וכו').

ולכ' צ"ע דבמהרש"ל לא כתב לגבי מנהג זה "זכר ליציאת מצרים",
ולכ' משמע דהן המנהג להצניעו תחת המפה והן המנהג שמשימין על
שכמם הוא זכר למשארותם וכו', ומדוע דייק אדה"ז לחלקם?

וי"ל בכוונתו, דהנה בהזכר למשארותם וכו' י"ל בב' אופנים : א) הוא זכר להעניות שנסעו ממצרים באופן דמשארותם צרורות בשמלותם. ב) הוא זכר לחירות דבאופן זה יצאו אבותינו ממצרים.

ונראה דמהמשך לשון הרוקח משמע יותר דהוא זכר לעניות. דז"ל (בסי' רפג) "ויקח מצה ראשונה ויבצענה לשנים מפני שדרכו של עני לאכול בפרוסה וישים חציה תחת המפה על שם משארותם צרורות בשמלותם על שכמם וחציה בין השלימות מ"ט לחם עוני כתיב". ומהמשך דבריו משמע, דהבציעה הוא זכר לעניות, וחצי' שבצע יעשה בה זכר לעניות דמשארותם כו', וחצי' ישים בין השלימות משום לחם עוני.

ובשאר ראשונים שראיתי שהזכירו מנהג זה לא כתבו כלשונו. דבמהרש"ל (שם) כתב "ראוי לכורכה בתוך מטפחת זכר למשארות צרורות בשמלותם". בשבלי הלקט (סרי"ח) כתב "בוצע אותה לשנים ומניח חצי בקערה עם השלימות וחצייה כורך אותה בקצת המפה . . על שם צרורות בשמלותם על שכמם". בהמנהיג (בסדר לילות של פסח) כתב "יפרס א' מן המצות ויתן חציה בין שתי השלימות לחובת מצה והחציה תחת המפה". באבודרהם (בסדר הגדה) כתב "יבצע . . ויתן חציה בין שתי השלמות והחצי תחת המפה זכר למשארותם צרורות בשמלותם".

הצד השווה שבכל דברי ראשונים אלו, שלא הזכירו כלל בלשונם ענין העניות. ואדרבא, בהמשך לשונם (עי' בשבה"ל, המנהיג ואבודרהם) הזכירו שמצניעים חלק זה לאפיקומן שנאכל על השובע. ולדעתם יתכן, שהזכר דמשארותם וכו' הוא ג"כ זכר לחירות (כהאפיקומן).

ויש להוסיף, דהנה יש עוד שינוי בל' הרוקח מל' שאר הראשונים, דבלשונם כתבו קודם דנותן חצי' בין השלימות, ואח"כ דנותן חצי' תחת המפה. משא"כ הרוקח כתב קודם דישים חצי' תחת המפה, ואח"כ דנותן חצי' בין השלימות (וכ"ה בשו"ע אדה"ז שם סי' לה, סל"ו. אבל בדבריו י"ל דהקדים לפרש מה עושין ברוב המצה). ולכ' הסדר בדברי שאר הראשונים מובן יותר, שהרי הטעם שבוצעין המצה עכשיו לפני ההגדה הוא כדי ליתן פרוסה בין השלימות לאמירת ההגדה (וכמ"ש אדה"ז כאן בסל"ו), וא"כ עיקר כוונת הבציעה הוא בשביל הפרוסה שנותן בין השלימות, אלא שהחצי הנשאר נותנין תחת המפה. ומובן הסדר בדברי הראשונים.

ומסדר הדברים בהרוקח שהקדים שנותן חתי' תחת המפה משמע, דהגם דעיקר ענין הבציעה הוא בשביל החצי' שנותן בין השלימות כנ"ל, אעפ"כ גם המנהג להצניע חצי' תחת המפה שייך לעיקר ענין הבציעה שהוא זכר לעניות דרכו של עני בפרוסה. וזהו כמשנ"ת די"ל לדעתו שהזכר למשארותם הוא זכר לעניות.

ועפ"ז י"ל דזהו דמחלק אדה"ז טעמיהם של ב' מנהגים ולא כללם ביחד, דקמ"ל דהמנהג להצניעו תחת המפה הוא זכר למשארותם, דענינו של זכר זה הוא זכר לעניות (ולא זכר ליציאת מצרים), וכנ"ל דכן משמעות דברי הרוקח (המצויין על הגליון), משא"כ המנהג שמשמין על שכמם (שכתבו המהרש"ל) הוא זכר ליציאת מצרים, היינו זכר לחירות.

ואת"ל, אפשר לדייק חילוק זה גם מדברי המהרש"ל, דהמנהג להצניעו תחת המפה כתבו מיד אחר הבציעה, אבל המנהג שמשמין על שכמם כתבו להלן לפני אכילת האפיקומן. וכתב להדיא שקיום מנהג זה אינו מיד אחר הבציעה אלא לפני אכילת האפיקומן. וי"ל כנ"ל דאין ב' מנהגים אלו שייכים זל"ז, שהמנהג להצניעו תחת המפה הוא זכר לעניות ושייך לזה שבוצע המצה, משא"כ המנהג שמשמין על שכמם הוא זכר לחירות ושייך לאכילת האפיקומן. אלא דבשו"ע אדה"ז הגם שנת' שמחלק בלשונו ב' מנהגים אלו, משמע שגם קיום המנהג שמשמין על שכמם הוא מיד אחר הבציעה (וכן מפורש בסי' יעבין).

ואולי יש להוסיף עוד באו"א קצת בהחילוק בין דברי הרוקח ושאר הראשונים, ע"פ דיוק הנ"ל בסדר דבריהם, דברוקח מקדים שיצניע חצי' תחת המפה, ובשא"ר שישים חצי' בין השלימות. וברוקח כתב "ויבצענה... וישים חצי' תחת המפה", משא"כ שאר הראשונים (אחר שהקדימו שמניח חצי' בין השלימות) סיימו "והחצי' תחת המפה", דמשמעו והחצי' הנשאר כו'.

וי"ל, לשא"ר עיקר הבציעה הרי הוא בשביל החצי' שמניח בין השלימות, וחצי האחר נשאר לסיום הסעודה להאפיקומן. אלא דכיון שבין כך יהא מונח חצי המצה עד סיום הסעודה, נקבע המנהג להניחו באופן שיהא זכר למשארותם וכו' (אבל לכתחילה לא לזה הוא ענין הבציעה). משא"כ להרוקח ענין הבציעה לכתחילה הוא לא רק לחצי'

שמניחו בין השלימות לאמירת ההגדה, אלא גם כדי לעשות בחצי' (לחם עוני) זכר למשארותם וכו' (זכר לעניות).

ועפ"ז יובן מה שציין הב"י דוקא להרוקח, בדבריו מבואר ענין מנהג זו באו"א משאר הראשונים, וששייך זה לעיקר ענין הבציעה. וזהו המקור לדברי הטור שכתב "ויקח מצה האמצעית ויבצענה לשנים ויתן חציה לאחד מן המסובין לשומרה לאפיקומן ונותנין אותה תחת המפה זכר למשארותם צרורות בשמלותם וחציה השני ישם בין ב' השלימות", דהקדים הטור מה שמצניע חצי' תחת המפה, ומשמע דלכתחילה זהו חלק מענין הבציעה. והמקור לזה הוא הרוקח, כנ"ל בארוכה.

ולכן ציין הרבי בהגדה "ראה רוקח, ב"י", דמציון הב"י להרוקח דוקא, מובן דענין המנהג שמבואר בדבריו אינו כמבואר בשאר ראשונים.

יש להעיר עוד, מה שציין הרבי בהמשך הפיסקא על מ"ש מנהג נוסף "ולהניחו בין הכרים" דהמקור הוא "המנהיג", לא ידעתי איה מקומו בדברי המנהיג. וכבר העתקתי לעיל לשונו השייך לענינינו שכתב "והחצי' תחת המפה" ותו לא. ואולי נמצא במק"א בדבריו. וכתוב המנהג להניחו בין הכרים בסי' יעבץ שציין הרבי אליו, שכתב "יצניע האפיקומן בין כר לכסת תחת מראשותיו שלא יבוא לאכלו תוך הסעודה". וכן כתב המהרש"ל (שנעתק לעיל) המנהג באופן זה (בלי טעם היעבץ). אבל הציון להמנהיג צ"ב.

הערות בהגדה של פסח עם לקוטי טעמים ומנהגים

הרב מנחם מענדל פעלער

שליח כ"ק אדמו"ר - טוויין סיטיז, מינסוטה

סימני הסדר

באג"ק כ"ק אדמו"ר ח"ב עמ' שסד (נדפס בלקו"ש חכ"ז עמ' 323, ובהוספות להגש"פ) כותב וזלה"ק:

"שסימני הסדר הם בחרוזים. וכנראה שבזה מסייע לגירסתנו רחצה. ולכאורה אדרבה זהו סיוע לגירסת רחץ כי אז גם ברך ונרצה נחרזים: